

Г.Б. Идрисова¹, Х.М. Тұрсұн², Ә.Ж. Қуандықова³

¹Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің PhD докторанты,
(Қазақстан, Түркістан қ.)

²Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, тарих ғылымдарының докторы,
профессор, (Қазақстан, Түркістан қ.)

³Тараз мемлекеттік педагогикалық университетінің аға оқытушысы
(Қазақстан, Тараз қ.)

ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫН МОДЕРНИЗАЦИЯЛАУ ТЕТІКТЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада XVIII-XX ғ. бас кезіндегі қазақ дәстүрлі қоғамының тарихы талданады. Көшпелі қоғамға тән дәстүрлі қоғамның белгілері жүйеленіп, олардың мәдени-рухани, саяси-әлеуметтік қызметтері жіктеледі. Қазақ-Ресей қарым-қатынастарындағы Ресей империясының ықпалы дәстүрлі қоғамды трансформациялау проц. есінің көрінісі ретінде қарастырылады. Отарлық биліктің тарапынан енгізілген билік институттары, жер, қаржы қатынастарын трансформациялаудың барысы және салдарлары талданады. Дәстүрлі қоғамды трансформациялаудың барысында екі бағыт – модерниза-циялау және этнодеформациялау тәсілдері қатар іске асқандығы айқындалады. Дәстүрлі қоғамның қазіргі заманғы қоғамға немесе аграрлық қоғамнан индустриалды қоғамға трансформациялану тарихына қатысты қалыптасқан европоцентристік, этноцентристік тұжырымдарға баға беріледі. Қазақ дәстүрлі қоғамының саяси, әлеуметтік институттарының қызметі талданып, олардың отарлық билік тарапынан трансформациялану процесі талданады.

Түйінді сөздер: дәстүрлі қоғам тарихы, саяси билік институттары, этноцентризм, дәстүрлі қоғамды модерниза-циялау.

Идрисова Г.Б.¹, Тұрсұн Х.М.², Қуандықова Ә.Ж.³

¹PhD докторант Международного казахско-турецкого Университета имени Ходжи Ахмета Ясауи
(Казахстан, Туркестан)

²доктора исторических наук, Международного казахско-турецкого
Университета имени Ходжи Ахмета Ясауи (Казахстан, Туркестан)

³старший преподаватель Таразского Государственного педагогического университета,
(Казахстан, Тараз)

МЕХАНИЗМЫ МОДЕРНИЗАЦИИ ТРАДИЦИОННОГО КАЗАХСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

В статье анализируются история традиционного казахского общества XVIII-начала XX в., установленные колониальной властью институты власти, ход и последствия трансформации земельных, финансовых отношений, деятельность политических, социальных институтов казахского традиционного общества, процесс их трансформации со стороны колониальной власти, систематизируются характерные для кочевого общества признаки традиционного общества, классифицируются их культурно-духовная, политико-социальная деятельность. Влияние Российской империи в казахско-российских отношениях рассматривается как отражение процесса трансформации традиционного общества. В ходе трансформации традиционного общества выявляется параллельная реализация двух направлений - модернизации и этнодеформации. Дается оценка сформировавшимся европоцентристским, этноцентристским выводам относительно истории трансформации традиционного общества в современное общество или аграрного общества в индустриальное.

Авторами предлагается трактовка концепции "этнодеформация традиционного общества" и ее проявления в казахском обществе. Анализ истории казахского традиционного общества с применением принципов социально-экономического детерминизма, сформированных разработчиками теории модернизации.

Ключевые слова: история традиционного общества, институты политической власти, этноцентризм, модернизация традиционного общества.

Idrisova G. B.¹, Tursun Kh², Kuandykova E. Zh.³

¹International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmed Yasawi
PhD student, (Kazakhstan, Turkestan)

²Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Republic of Kazakhstan.
Doctor of Historical Sciences, Professor.

³Senior teacher of Taraz State Pedagogical University (Kazakhstan, Taraz)

MECHANISMS OF MODERNIZATION OF TRADITIONAL KAZAKH SOCIETY

Abstract

The article analyzes the history of the traditional Kazakh society of the XVIII - early XX century, the institutions of power established by the colonials, the course and consequences of the transformation of land, financial relations, the activities of political and social institutions of the Kazakh traditional society, the process of their transformation by the colonial power, systematizes the characteristic society signs of a traditional society, classified by their cultural, spiritual, political and social activities. The influence of the Russian Empire in Kazakh-Russian relations is seen as a reflection of the process of traditional society transformation. During the transformation of traditional society, the parallel implementation of two directions - modernization and ethnic deformation is revealed. An assessment is given to the formed Eurocentric, ethnocentric conclusions regarding the history of transformation of a traditional society into a modern society, or an agrarian society into an industrial one.

The authors propose an interpretation of the concept "ethno-deformation of traditional society" and its manifestation in Kazakh society. Analysis of the history of Kazakh traditional society using the principles of socio-economic determinism, formed by the developers of the theory of modernization.

Keywords: history of traditional society, institutions of political power, ethnocentrism, modernization of traditional society.

Кіріспе. Евразия даласы көшпелілерінің қол жеткізген мәдени жетістіктерінің мұрагері болған қазақ қоғамы сыртқы құрылымы және ішкі мазмұны бойынша қайталанбас құбылыс екендігі зерттеушілердің назарынан тыс қалады. Өйткені, дәстүрлі қазақ қоғамының саяси-мәдени, әлеуметтік-экономикалық қызметінде Батыс пен Шығыстың мәдени стандарттарынан тыс өзіндік ерекшеліктері көп.

Көшпелі қоғам күрделі этноәлеуметтік жүйе ретінде бірқатар құрылымдық жүйеге сүйенеді. Мысалы, оларды билік, меншік, қоғамдық қатынастар институты деп жіктейміз. Дәстүрлі қоғамның жаңа қоғамға модернизациялануы процесі ең алдыңғы кезекте осы аталған институттардың формасы мен қызметтерін трансформациялауды қамтиды.

XVIII ғасырдағы Отан тарихын зерттеу негізінен Ресей мен Қазақстанның саяси қарым-қатынасының аясында қарастырылады. Яғни, бұл кезеңде қазақ жерінің Ресей империясының құрамына қосылуы басты оқиғаға айналған еді. Қазақ халқының этникалық идентификациясында рулық-тайпалық құрылым ерекше маңызға ие болғандығын XVII-XX ғғ. қазақ жерінде болған мемлекеттік шенеуніктер, осы мәселені зерттеген ғалымдар атап көрсетеді. Олардың кейбірі, мысалы, А.И. Левшин қазақтардың қоғамдық тұрақтылығын «деспотизм мен анархияның қоспасы» деп бағалаған еді. Осындай триадаларды оқи отырып, қырғыздар-Батыс Азияның түркі халқының қалдықтары, кең далаға қашқан ұрылар мен бандиттер, бір сөзбен айтқанда, жойылуға лайықты нәсіл деп ойлауға оңай. Бірақ іс жүзінде олай емес [1, 249 б.] деп, өзіне дейінгі зерттеушілерді сынға алады.

Дәстүрлі қазақ қоғамының басты белгісі оның көшпелі шаруашылық-мәдени типі болып саналады. Революцияға дейінгі тарих – тарихи дереккөздерге, архив материалдарына және статистикалық жинақ-тардың деректеріне негізделген барынша байыпты тарих екендігін дәстүрлі қоғамның тарихы бойынша жинақталған дереккөздер аңғартады. Қазақ дәстүрлі қоғамының тарихы мен мәдениетіне қатысты дереккөздерді жинақтаған «Материалы по землепользованию киргизов» атты фундаментальды 35 томдық еңбектің құндылығы өте жоғары. Қоныстандыру комиссиясы XIX ғасырдың соңы – XX ғасырдың бас кезінде әрбір қазақ ауылына қатысты экономикалық жағдай туралы 150-200 позицияда сипаттама жасаған. Бұндай ақпараты мол дереккөз өзге халықтарға қатысты жасалмағандығы оның деректік құндылығын арттыра түседі. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы модернизациялық процестерді ғылыми қалпына келтіруде осындай дереккөздерге зерттеушілердің қызығушылықтары артып келеді.

Ресейдің түркі халықтарына қатысты ұстанған саясатының екі бағыты болғандығын айта келіп, Вена университетінің профессоры А.Каппелер бірінші бағыт христиандық және еуроцентристік идеологияны жүргізіп, мұсылмандарды ассимиляциялау арқылы орыстандыру болса, екінші бағыт империяның шет аймақтарында саяси тұрақтылық сақтау мақсатында мұсылмандық элитамен ымыраға келу, олардың ұсыныстарын ішінара қолдау болғандығын [2, 129 б.] айтқан. Патша өкіметі бұратана халықтарды өз ықпал аймағына тарту үшін қатаң саяси шараларды қолданудан тартынбағанымен «көп жағдайда ұлтшылдық пиғылдағылардың ығына түсіп, олардың ұсыныстарын қабылдауға мәжбүр болған» [3, 36 б.]

Қазіргі заманғы ұлт теориясының ойшылдары (Э.Гелнер, Б.Андерсон, К.Дайг) «дәстүрлі қоғам» терминінің орнына «аграрлық», «аграрно-письменный» деген терминдерді қолданады. Бірін-бірі толықты-ратын бұл синоним ұғымдар арасынан біз тарихи шолуымызға «дәстүрлі қоғам» ұғымын қолданғанды дұрыс көрдік. Қазақ дәстүрлі қоғамы Қазақ хандығы кезінде өзінің шырқау биігіне көтерілгенімен саяси экономикалық және әскери күш-қуаты артқан көрші патшалық Ресей алдында тізе бүкті. Нәтижесінде XIX ғасырдың басынан XX ғ. соңына дейін алғашқы кезде патшалық Ресейден кейін кеңестік империяның отар аймағы болып қала берді. «Ресей империясы, оның мемлекеттілігінің прототипі XIII-XIV ғасырларда Еуразиялық империясы – Алтын Орда болды, бұл авторитарлық басқару дәстүрі және қатаң орталықтандырылған жүйе, әскери істегі тәртіп, тіпті шығыс субъектілері үшін автономия мен өзін-өзі басқаруды білдірмейді, уақыт өте келе, келісімнің негізін ұмытып, патша үкіметі Қазақ өлкесін толықтай бағындыруға бағыт алды [4, 205 б.]

Материалдар мен әдістер: Маркстік методологиямен таптық-экономикалық формация тұжырымына сай кезенделген Қазақстан тарихы қазіргі кезде жаңа мазмұнға ие болды. Тарихты дәуірлеуде қазіргі кезде өркениеттік, циклдік, этногенездік, тіпті гендерлік позициялардан келуді қолдайтын ғылыми мектептер бар [6, 69 б.]. Қазақстандық методолог ғалымдар да Отан тарихын дәуірлеуге қатысты өз тұжырымдарын ұсынған. Мысалы, М.Қозыбаев Қазақстанның ежелгі заманнан осы кезге дейінгі тарихын 9 дәуірге бөлсе [7, 146б.], Х.Әбжанов 5 дәуірге бөледі. Олар бұндай дәуірлеуде кезендердің сабақтастығы мен айырмашылықтарын басты бағдарға алғаны белгілі.

Еліміздің қоғамдық ғылымдарында «дәстүрлі қоғам» мен «көшпелілік» ұғымдары бір-біріне аналог ретінде қолданылады. Ал әлемдік тарихи ойда көшпелілік феномені туралы әртүрлі тұжырымдар орын алды. Айталық, А.Тойнбидің: «Кейде олар өз жерлерін тастап, көрші отырықшы өркениеттердің иелігіне кірді... тұрақты емес рейдтерге, тарихи оқиғалар өрісіне уақытша қосылған отырықшы өркениеттерге қарамастан, көшпенділер қоғамы тарихы жоқ қоғам болып табылады» [8, 186 б.] деп өркениеттік теория бойынша жасаған тұжырымын көптеген батыстық тарихшылар қуаттады. Солардың қатарында Ф.Бродель «адамзаттың құрамына» кіретін далалық халықтарды дүниежүзілік тарихтың толыққанды әрекет етуші субъектісі болу құқығынан айырады. Көшпенділердің ұлы жаулап алулары туралы айта отырып, Ф.Бродель оларға паразиттердің рөлін тағайындайды: «Жалпы, біз ерекше жағдай - паразитизм ісі туралы ... оның орасан зор резонансына қарамастан, сандырақ іс екендігі туралы айтамыз» [9, 112 б.] деп жазады. Осындай евроцентристік тұжырымдарға сүйенген тарихнамалық дәстүр көшпелілерді тарихтың құбыжығына айналдырды. Отандық тарих ғылымындағы этноцентристік концепциядағы тарихнамалық дәстүр осы аталған евроцентристік тұжырымдардың ықпалынан арылуды мақсат етеді.

Біздің зерттеуіміздің методологиялық тұрғыда ерекшеліктерінің бірі – дәстүрлі қазақ қоғамының этноәлеуметтік құрылымының модернизациялануын нақты деректік материалдар бойынша тұжырымдау, баламалы түсіндірме жасаудан туындайды. Ол қажеттіліктің мәні дәстүрлі қазақ қоғамының жаңа қоғамға трансформациялануындағы ресейлік біртұтас факторды сипатына қарай модернизациялық және этнодеформациялық әрекеттер деп жіктей отырып, осы кезге дейін мәселеге қатысты қалыптасқан евроцентристік және этноцентристік тұжырымдарға тәуелсіз баламалы тұжырым қалыптастыру. Әлемді өзгертуді мақсат етпеген ілім – ақиқат ілім емес деген қағиданы ұстанар болсақ, біздің ұсынып отырған тұжырымымыз ең алдымен бір-біріне көбіне қарама-қарсы позиция ұстанған жоғарыдағы аталған екі методологиялық ұстанымға сай қалыптасқан қазақ дәстүрлі қоғамының тарихы жайлы стереотиптерді өзгерту болмақ. Бұл жердегі мақсат XVII–XX ғғ. қазақ дәстүрлі қоғамы дамуының бәрінқамтушы заңдылығын іздестіруші емес, керісінше, ескі қоғамның жаңа қоғамға трансформациялануындағы ресейлік факторды жаңа зерттеу тәсілдерімен қайта бағалауға келіп тіреледі.

Дәстүрлі қазақ қоғамы мәселесінде жерге жеке меншік, иелік, рулық құрылым деген сияқты көп қолданылатын ұғымдарға айқындық беру зерттеушілер үшін методологиялық парадигма болуы керек дей келіп, Ж.Артықбаев «Қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуын және жақсы келешегін

жеделдету үшін қайта құру қазақ халқының дәстүрлі құндылықтары мен менталитетін ескере отырып жүзеге асырылуы керек» [10, 198 б.] деген тұжырымға тоқталады.

Шынайы тарихи зерттеулер тарихқа деген шынайы және сыни болып, ойдан шығару мен миф атаулыдан аулақ болуы керек. Қазақ дәстүрлі қоғамының табиғатын ашуды европоцентристік тұжырым-мен түсіндіруге тырысқан тарихшылар патриархалды-рулық, ертефеодалдық, таптық қоғам алдындағы, таптық феодализм деген анықтамаларды қолданса, қазіргі кезде позднепотестарный, парapolитарно-доминантный ұғымдарын қолданып, көшпелі қоғамның сипаттамасын жасауға әрекеттеніп келеді. Осыған байланысты көшпелі класс алды қоғамдар көп жағдайда протополитерн емес, парapolитарлы-доминантты деп атайтын класс алды қоғамның өзге түріне жатқызылды» [11, 57 б.] деп тұжырым жасайды Ю.И. Семенов.

Нәтижелерді талқылау: Көшпелі қоғам күрделі этноәлеуметтік жүйе ретінде бірқатар құрылымдық жүйеге сүйенеді. Мысалы, оларды билік, меншік, қоғамдық қатынастар институты деп жіктейміз. Дәстүрлі қоғамның жаңа қоғамға модернизациялануы процесі ең алдыңғы кезекте осы аталған институттардың формасы мен қызметтерін трансформациялауды қамтиды.

Осы теориялық тұжырымды басшылыққа алар болсақ, Қазақ хандығы құрылған XV ғ. ортасынан Кеңес Одағы құрамындағы Қазақстан XX ғ. 30-жылдары жүргізілген ауылшаруашылық реформаларына дейінгі кезеңді дәстүрлі қоғам деп кезеңдеуімізге болады.

Дәстүрлі қоғамды модернизациялық дамудың startтық алаңы деп қабылдауға болады. Бұл тұжырымды қазақ қоғамында ресейлік ықпалмен жүргізілген модернизациялық процестерді дұрыс түсіну және түсіндіру үшін қолданамыз.

Дәстүрлі қоғамның сипатты белгілерін анықтауға бағытталған теориялық еңбектерге талдау жасаған В.И. Побережников осы теорияның пірлерінің бірі саналатын М.Левидің мына анықтамасына тоқталады: «Дәстүрлі қоғамға: 1) ұйымның төмен мамандануы, өмірді компартаментациялау (оқшаулау, бөлу); 2) ұйымдардың төмен өзара тәуелділігі (өзін-өзі қамтамасыз ету, өзін-өзі қамтамасыз етудің жоғары деңгейі); 4) орталықтандырудың төмен деңгейі; 5) ақша алмасу мен нарықтың дамымауы; 6) отбасылық байланыстардың, нормалардың таралуы; 7) ауылдық жерлерден қалаларға өнімдер мен көрсетілетін қызметтердің біржақты ағыны тән [5, 137-138 бб.]. Бұл анықтама дәстүрлі қоғам сипатының экономика-лық, әлеуметтік және рухани қырларын қамтығанымен оны саяси құрылымының ерекшеліктерін назардан тыс қалдырғандығы аңғарылады.

Негізінде модернизация туралы батыстың философиялық-социологиялық ойының бастапқы кезеңін-де дәстүрлі қоғамның сипатты белгілерін анықтауда әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктерге басымдық беріліп келді. Дәстүрлі қоғамдағы экономикалық қатынастардың негізі ретінде технологиялық дамуы төменгі деңгейдегі аграрлық өндіріс және әлеуметтік жіктелісі, әлеуметтік мобильдігі төмен, оның есесіне дәстүрлі патриархалды отбасының, рулық қатынастың ролі жоғары, әлеуметтік қатынастар жүйесі бағалаудың басты критерийлеріне айналды. Ал дәстүрлі қоғамның рухани саласында дәстүрге негіз-делген ментальдық тәсілдер мен қондырғыларға басымдық беріледі.

Өркениеттер типологиясын жасаған С.Хантингтон дәстүрлі типтегі өркениетке қатысты «Шығыс» және «Дәстүрлі қоғам» деген ұғымдарды қолданады [12, 56 б.]. Бұл ұғымдар қазіргі заманғы модерниза-циялық зерттеулерде синонимдер болып қолданылады. Дегенмен, Хантингтон дәстүрлі қоғамның басты белгілерін қазіргі заманғы қоғамға қарсы қоя отырып, а) технологиялардың, өнертабыстар мен құрылым-дардың бір қоғамнан екінші қоғамға берілу жылдамдығы мен дәрежесі өте төмен; б) негізі – ауыл шаруашылығы; в) табиғи ортаның әртүрлі жағдайлары ауыл шаруашылығының тиісті модельдерін, ал олармен бірге жерді иеленудің, әлеуметтік құрылымның және басқарудың әртүрлі нысандарын тудырады [12, 93 б.] деген схема ұсынады. Аграрлық қоғам өз болмысында барынша айқын иррационалды әрекеттерімен ерекшеленеді. Содан да аграрлық қоғамда күшті консервативтік тенденциялар сипатты белгіге айналады. Осы тенденция аграрлық қоғам мүшесінің психологиялық тұрпатын анықтайды. Ондай тұрпатты азамдар жаңалық атаулыны жатырқайтын, өзі танымайтын тылсым құбылыстың алға тосатын тәуекелінен туындайтын қиыншылықтарға деген қорқынышқа бейім болып келеді.

Осы психологиялық комплекс аграрлық-дәстүрлі құрылымдардың басты мақсаты «кіріс алғашқы кезекте» деген формулаға жұмылдырылған өнім өндіруге емес, «алғашқы кезекте сенімділік» деген формулаға бағындырылған руханилыққа ұласады. Бұл жағдайлар дәстүрлі қоғамда нарықтық қатынастардың кең өріс ала алмау себептерінің бірі. Дәстүрлі қоғамның томаға-тұйық шаруашылыққа негізделген экономикасы қоғам мүшелерінің өзін-өзі қамтамасыз етуге жұмылдырылуы өндірістің шеңберін тарылта түседі. Бұндай ахуал еңбек өнімділігін арттыруды қажет етпеді. Осыдан келіп айырбас саудаға басымдық берілді. Соған сай мемлекетте қаржы жүйесін жетілдіруді тежеді. Міне, осындай ерекшелік белгілері өркениеттік қоғам үшін экономикалық стагнация болып айқындалса, дәстүрлі қоғамда ол қалыпты жағдай саналатын еді.

Аграрлық қоғамға жоғары деңгейдегі корпоративтік тән болып келеді. Дәстүрлі қоғамның әлеуметтік құрылымында әлеуметтік корпоративтің басты белгілерінің бірін рулық-тайпалық топономия құрайды. Содан да қазақ халқының этникалық тұтастығы ру – тайпа – жүз схемасына бағындырылды. Бұл әлеуметтік корпоративтілік этникалық тұтастықты нығайтуға қызмет жасаумен бірге көбіне саяси сеператизмнің де тетігіне айналып кететін еді. Осы жерде саяси корпоративтілік көріністеріне де тоқталуға болады. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы саяси институттардың өзегін чингизидтер, қожалар, төлеңгіттер, билер, батырлар, ақын жыраулар т.б. сияқты саясиленген әлеуметтік корпоративтер құрайды. Біртұтас билік пирамидасын құраған бұл билік институттарының мәні орталық биліктің қалыптасуына тікелей де, жанама да ықпал ететін тетіктер.

Зерттеу нәтижесі: отандық тарих ғылымында этноцентристік бағыттағы зерттеулерде дәстүрлі қоғам тарихын мифологизациялау дәстүрі байқалады. Дәстүрлі қоғамның тарихын объективті түрде ғылыми қалпына келтіруде жүргізілетін зерттеулер методологиялық тұрғыда жаңа көзқарастарды қажет етеді. Біздің пікіріміз, дәстүрлі қоғам тарихына модернизация теориясының тәсілдерімен трактовка жасау Қазақстанның жаңа заман тарихы бойынша тың тұжырымдар жасауға мүмкіндік берер еді. Қазірге дейінгі евроцентристік тұжырымдарға балама ретінде этноцентристік бағыт ұстанған зерттеулерде модернизация теориясы қолданылмағандығын айта кетуімізге болады.

Дәстүрлі қазақ қоғамында модернизациялануы тиіс басты нысандардың бірі болғанымен рулық-тайпалық құрылым барынша өміршең болып шықты. Отарлық билік алғашқы кезде рулық бірліктерден болыстарды жасақтады. Кейін бұл қағидадан бас тартып, бірнеше рудан бір болыс жасау әрекеті де қазақтардың тарихи жадынан рулық-тайпалық идентификациялық кодын жоя алмады. Модернизациялық әрекетте жер қатынастары мәселесі де өткір қойылды. Дәстүрлі қоғамда жерге жеке меншік мүлдем болған жоқ. Жазғы жайлау, қысқы қыстау бір адамға немесе ауылға емес, тұтас руға тиесілі болатын.

Отарлық биліктің дәстүрлі қазақ қоғамындағы жер қатынастарын модернизациялаудағы ең басты әрекеті қоғамдық меншікті алмастырып, жерді мемлекеттің меншігі деп жариялады. 1822, 1824 жж. қабылданған Жарғылар негізінде жерге жеке меншік институты енгізілді.

Қазақ хандығы құрылған кезде айқын танылған күшті орталықтанған мемлекеттік билік XVII ғасырдың соңынан бастап әлсірей бастайды. Есім ханның абсолюттік биік орнатуға қатысты жасаған (Есім ханның ескі жолы) әрекеті нәтиже бермеді. Көшпелі өмір салтында орталықтанған биліктің деңгейі барынша төмен болғаны сияқты сыртқа тебу тенденция басым болып келетін еді. 1780 жылдың күзінде Абылай ханның қайтыс болуынан соң оның жақын туыстары мен оған бағынған басқа қазақ хандары өз қарамағындағылармен бірге Ресейдің, Қоқан хандығының, Хиуаның және Цин империясының геосаяси мүддесінің ықпалына тартылуы салдарынан үш ғасырға созылған орталық биліктің кепілі саналған аға хан институты жойылды. Осы кезден бастап Кіші жүз және Орта жүз қазақтарының дәстүрлі билік жүйесі Ресейдің мемлекеттік институттарының ықпалымен трансформациялануы басталды.

Дәстүрлі қоғам тарихын модернизация теориясының тәсілдерімен қарастырғанда оның асқынған түрі этнодеформацияға ұласатындығына көз жеткіземіз. «...модернизация ұлттық жаңарудың қозғаушы күші бола отырып, қоғамдағы оң өзгерістерді бастаса, онда этнодеформация, керісінше, ұлтты дәстүрлі мәдени, рухани, әлеуметтік-экономикалық және саяси өмірінен бөліп, эволюциялық дамуын апатты бағытқа бұрып жіберетіндігі» [13, p.148] отарлық биліктің қысымы күшейген сайын айқын көрініс бере бастады. Демек, Ресейлік ықпалмен дәстүрлі қоғамды модернизациялаудың тетіктері әркезде мүлтіксіз іске аса бермеген екен.

Қорытынды: Мемлекет пен билік институттарының арасында адамзат қоғамын ұйымдастыруда (бұл жерде ру-тайпалық топтар әңгіме болып отыр – авт.) айтарлықтай айырмашылықтар болатындығы ескерілуі керек. Билік жекелеген индивидтерге немесе әлеуметтік топтарға ықпал жасайтын болса, мемлекеттің табиғаты одан мүлдем басқаша. Мемлекет үшін территория басты маңызға ие болады, сол территорияны мекендеген адамдар қосалқы мәнге ие болады. Дәстүрлі қоғамның ру-тайпалық құрылымының нақты территориялық локализациясын реттейтін ішкі тетіктері трансформация жағдайында өте әлсіз болып шықты. Содан да осы әлсіздікті пайдаланған отарлық билік қазақ қоғамына қатысты модернизациялық әрекеттерді ең алдымен территориялық-әкімшілік жүйе (әскери шептер, форпосттар, бекіністер және т.б.) қалыптастыру, басқару аппараты, күштеу аппаратын құру арқылы іске асырды.

Дәстүрлі қоғамның саяси, әлеуметтік, шаруашылық институттарының қазіргі заманғы өркениетке сай модернизациялануының тарихы жан-жақты және терең зерттеуді қажет етеді. Тарих ғылымының қазіргі заманғы теориялық-методологиялық әдіс-тәсілдері Отан тарихының осы күрделі кезеңінің шынайы бейнесін қалпына келтіруге мүмкіндік береді.

Пайдаланган әдебиеттер тізімі:

1. Левшин А.И. Қырғыз казактарының немесе қырғыздардың Қайсақ ордасы мен даласының сипаттамасы. – Алматы. Сана, 1996. – 152-б.
2. Каппелер А. Две традиции по отношению России к мусульманским народам Российской империи // *Отечественная история*. – № 2. 2003. – 135 с.
3. Лукьянов М.Н. «Россия – для русских» или «Россия – для русских подданных»? Консерваторы и национальный вопрос накануне первой мировой войны // *Отечественная история*. №2. 2006. – 46 с.
4. Сарсенбаева З.Н. Этнос и ценности. – 2-е изд., перераб. и доп. – Алматы, 2018. – 316 с.
5. Побережников В.И. теория модернизации // *Теория и методология истории: учебник для вузов* / Отв. Редактор В.В. Алексеев, Н.Н. Крадин, А.В. Коротаев, Л.Е. Гринин. – Волгоград, 2004.
6. Самохин К.В. Традиционная общества как концепт модернизационной парадигмы // *Социодинамика*. – 2016. – №11. – 80 с.
7. Қозыбаев М. Қ. Тарих зердесі (Замана асуы). 1-кітап. – Алматы, 1998. – 146 б.
8. Тойнби А. Постыжение истории / Пер. с англ. и сост. Огурцов А.П., вступит. статья Умоловой В.И., закл. статья Раишковского Е.Б. – М., 1991. – 736 с.
9. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV-XVIII вв. – М., 2007. *Весь мир*. - Т. 1: Структуры повседневности: Возможное и невозможное. – 592 с.
10. Артықбаев (2005). Артықбаев Ж.О. Кочевники Евразии (в калейдоскопе веков и тысячелетий). – СПб.: Мажар. – 320 с.
11. Семенов Ю.И. Переход от первобытного отношения к классовому: пути и варианты развития // *Этнографическое обозрение*. №2. 1993.
12. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / пер. с англ. Т. Велимеева. – М., 2003. – 571 с.

References